

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-81.1-9>

УДК 811.161.2'373.21:821.161.2-94

Степаненко М.І.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ТОПОНІМ «УКРАЇНА» В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ЯК ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОД

Анотація. Статтю присвячено дослідженню специфіки побутування макротопоніма Україна в щоденниковому дискурсі Олеса Гончара. Доведено, що для цього знакового слова-символу типовою є номінативна функція, регулярне вживання в ролі географічного об'єкта. Установлено мікротопонімну парадигму аналізованого хороніма, визначено природу корелятивних зв'язків між макротопонімом і його можливими конкретними репрезентантами (*Західна Україна, Східна Україна, Лівобережна Україна, материкова Україна, Україна 1947-го року* й т. ін.). На основі діарійного хронотопу, вибазуваного частіше на інтертекстуальності, рідше на авторському тексті, представлено топонімну версію історії України. Здійснено внутрішньоонімну диференціацію, що передбачає вирізнення макро- й мікротопонімів, офіційних та неофіційних власних назв. З'ясовано синтагматичний потенціал семантично й емоційно конотованого хороніма Україна, схарактеризовано із семантико-стилістичного погляду залежні від нього атрибутивні модифікатори, які національно маркують, хронологізують, характеризують за різними ознаками, орнаментують топонімний образ України. Вирізняють з-поміж них загальнономовні, індивідуально-авторські, політичні, метафоричні епітети. Особливу увагу приділено вторинним назвам як важливому засобу розвитку конотативної семантики власної назви *Україна* в діаріюші Олеса Гончара.

Ключові слова: макротопонім (онім, хоронім) Україна, мікротопоніми, мікротопонімна парадигма, історія України, атрибутиви, політичні (метафоричні) епітети, щоденниковий дискурс, Олес Гончар.

Stepanenko Mykola

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

TOPONIM «UKRAINE» AS A CULTURAL CODE IN THE DIARY DISCOURSE OF OLES HONCHAR

Summary. The object of the article proposed is the macro-toponym Ukraine, which can be found in the diary discourse of Oles Honchar. By the quantitative calculations, it is proved that nominative function is quite typical for this onym, for it is regularly used as a geographical object or a separate component along with the neutral ones towards connotation of the other proper names. Considerable place is given to clarifying the history of Ukraine's formation by toponymic version (Rus-Ukraine – medieval Ukraine, etc.), which is based on intertextuality (evidence of scientists, writers about the past of our country) and author's evidence. The microtoponymic paradigm of the macrocotonym Ukraine (Western Ukraine, Eastern Ukraine, Left Bank Ukraine, mainland Ukraine, Ukraine in 1947, etc.) was built up in the work, its component composition is characterized. This classification required intra-onymous differentiation, including the isolation of official and unofficial microtoponyms. Particular attention is paid to the characterization of the connective capabilities of the macro-toponym Ukraine, its semantic-stylistic specification, and axiological potential. The syntagmatic resource of Ukraine onym has been clarified profoundly; each dependent attributive component, expressed by an adjective, participle, or pronoun adjective, more frequently used as an attribute, or rarer, separated part of a sentence or predicate has been singled out and semantically interpreted. Attributional modifiers are grouped into the following groups: those, what 1) nationally label, 2) chronologize, 3) characterize on different grounds, 4) ornament the toponymic image of Ukraine. Each of them exhibits specific connotative peculiarities, which are highlighted in multiple vectors in the article. Emphasis is made on the text– creation capabilities of political and metaphorical epithets. Secondary nominations of the denotation "Ukraine" are analyzed, their semantic exclusivity, their constitutional capacity, artistic means of actualization, including epithet series, metaphorical-epithet structures, periphrastic formations, connoted intertextuality, synchronous-diachronic toponymy are distinguished.

Keywords: toponym (onym, choronym) Ukraine, microtoponyms, microtoponymic paradigm, history of Ukraine, attributes, political (metaphorical) epithets, diary discourse, Oles Honchar.

*Україна е!**Україна буде!
Олес Гончар*

Постановка проблеми. До функційно-активного лінгворесурсу щоденникового дискурсу Олеса Гончара належить онім Україна / Вкраїна (1421 / 8 = 1429 прикладів). Основним для нього є вживання в ролі географічного об'єкта (918 прикладів), тобто він виконує «реально-географічну, нейтрально-описову функцію» [8, с. 88], напр.: Може, треба було ра-

ніше покатоличитись *Україні*, іти на федерацію з Польщею? [2, т. 3, с. 5]¹; Наш ворог – імперія, шовіністичне чиновництво, вояччина з її агресивністю, тобто ті чорні сили, які без пограбування й поневолення *України* та інших націй себе не уявляють [31.03.1994]; І коли кажемо про незалежність *України*, то це ж найперше мова, мова! [19.07.1994]; Може, моя то *Вкраїна* Біліе черідкою хат?.. [11.05.1944]. Активним є також функціонування оніма *Україна* у складі інших позбавлених конотативності назв (198 прикладів), а

¹ Надалі вказуватимемо дату щоденникового запису.

саме: вітчизняних газет («Літературна Україна» [24.05.1992], «Голос України» [16.09.1992], «Демократична Україна» [22.03.1994], «Нова Україна» [06.1943], «Молодь України» [14.10.1990], «Радянська Україна» [28.07.1991]), журналів («Україна» [20.03.1946], «Комуніст України» [03.08.1973]), органів влади (Верховна Рада України [03.07.1986]), політичних рухів (Народний Рух України [07.02.1989]), партійних, громадських форумів (XXVII з'їзд Компартії України [06.02.1986], IX з'їзд письменників України [05.06.1986]), партійних установ (обком КП України [17.12.1973]), найвпливовіших документів, нормативно-правових актів (Конституція України [16.05.1991]), найвищих державних посад (Президент України [10.02.1992], Голова Верховної Ради України [22.07.1990]), інших посад (секретар СП України [17.12.1993]), політичних процесів («Спілка визволення України» [18.05.1990]), державних свят (День Соборності України [20.01.1990]), державних, партійних органів та організацій (Збройні сили України [08.01.1994], Пленум ЦК (України) [29.03.1968], Державна дума України² [10.04.1992]), товариств (Товариство «Україна» [28.05.1991]), програмних документів («Програма Народного Руху України за перебудову» [23.02.1989]), мистецьких творів (фото в журналі «Вечірній Київ» «Колоніальна Україна вітає незалежну Литву!» [23.04.1990], урочистий музичний твір «Боже великий, єдиний, нам Україну храни!» [28.01.1990], стаття Олеся Гончара «Душа України» [21.05.1982], цикл картин Михайла Деревуса «Дорогами України» [04.12.1984]), книг («Голодомор в Україні» Льюранса Вуазара [11.03.1995], «Україна наша радянська» Петра Шелеста [27.05.1972], «Історія України» Ореста Субтельного [04.02.1992]), колективних видань («Пам'ятки архітектури України» [в 4-х томах] [29.12.1986]), художніх творів, поетичних збірок («Любіть Україну» Володимира Сосюри [03.01.1989], «Вітер з України» Павла Тичини [03.09.1974], «Гомоніла Україна» Петра Панча [03.12.1978]), сценаріїв («Україна в огні» Олександра Довженка [06.08.1972]), фільмів («А я напишу Україні» [про Олеся Гончара] [29.03.1994]), доповідей («Гоголь і Україна» Олеся Гончара [08.04.1976]), гасел («Бог і Україна» [03.08.1992], «Слава Україні!» [17.12.1989]), пам'ятників («Україна – визволителям» [«на кордоні з ЧСР»] [24.05.1986]), закладів культури (Палац «Україна» [07.05.1975]), інститутів, науково-дослідних установ (Інститут історії України [27.02.1990]), закладів побуту (готель «Україна» [29.10.1954]). Найбільш уживаним у щоденниковому тексті Олеся Гончара є гемеронім «Літературна Україна» (67 прикладів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування топонімів у тексті приділено значну увагу в лінгвістиці. Варто згадати студії І. Герус-Тарнавецької, Ю. Карпенка, С. Лугової, Г. Лукаш, М. Максимюк, Т. Немировської, В. Ніконова, М. Торчинського, М. Фененка, О. Фонякової, З. Франко. Доведено, що власна назва *Україна* має потужний семантичний і експресивний ресурс. На цих особливостях аналізованого хороніма наголошували Ю. Браїлко, Г. Мельник, Т. Троян та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Системного опису текстової інтерпретації оніма *Україна* немає, отже, пропонувано розвідка є актуальною.

Багатоаспектність об'єкта дослідження зумовлена використанням різних методів. Основним є описовий метод із притаманними йому прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації. Він уможливив упорядкування фактичного матеріалу. Завдяки компонентному аналізу встановлено семантичний склад описуваного топоніма. Дистрибутивний аналіз дав змогу з'ясувати відмінності в семантиці залежних від оніма *Україна* атрибутивних поширювачів як носіїв важливої інформації, що розкриває на дискурсивному тлі його антологічну сутність, семантичну й емоційну наповнюваність.

Мета статті. Основною метою запропонованої розвідки є встановлення мікротопонімної парадигми макротопоніма *Україна*, характеристика його сполучувальних можливостей, семантико-стилістичної спеціалізації, аксіологічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. У «Щоденниках» Олеся Гончара номінує *Україну* державою й республікою, не встановлюючи між ними яких-небудь демаркаційних ознак. Пор.: *Україна* належить до п'яти держав світу, найбільш багатих копалинами [30.01.1992]; На жаль, ніхто з депутатів не нагадав «залізній леді», що *Україна* – не штат, а республіка і прем'єрові Англії треба б це знати [09.06.1990].

Ідентифікувальною для оніма *Україна* є семантика «політичне утворення з визначеною територією і владою». У діарійних нотатках, які охоплюють період із червня 1943 року до липня 1995 року, через мікротопонімний простір представлено історію становлення України від найдавніших часів і дотепер. Ця історія, на переконання автора «Щоденників», безпосередньо пов'язана з Київською Руссю. Висловлену думку промовисто підтверджує запис від 7 жовтня 1984 року: «Це ж просто відкриття: Ріангабар, ірландський поет XIII ст.! Шотландський чернець, якого доля закинула в *Україну*, був свідком Батиевої навали, понищення Києва і чудом якимось залишив нам «Плач над градом Кия»... Річ великої сили, великої любові до міста, де йому, старому ченцеві, сяяли «гаї соборів, золоті келихи церков...». Він перегукується з іншою нотаткою, датованою пізніше – 13 серпня 1989 року: «З болем пише давній автор: 1169 року суздальський князь Андрій Боголюбський, скориставшись з несилю Київського князівства, прийшов із військом у Київ, пограбував його україн, не минаючи й церков, і князів його на погалу степовим хижакам-половцям... Отакий родич! Після того *Русь-Україна* лежала в руїнах, стоптана татарськими кінями. А орда кримчака Менглі-Гирея ще й далі гірше Батія донищуватиме все живе...». Важливо наголосити, що Олеся Гончар вибудовує свій щоденниковий хронотип на засадах «діалогу тексту з текстом» [9, с. 133], тобто інтертекстуальності, переповідаючи по-своєму добути з того або того джерела інформацію й подеколи вклинюючи до неї мікрочитати.

Давньокиївський період у щоденниках репрезентує онім *Русь-Україна*. Відомо, що більшої

² «При першому Президентові України Л. Кравчукові була створена Державна дума, яка проіснувала недовго» [2, т. 3, с. 407].

популярності набув топонім *Україна-Русь*, який уперше вжив у XIX ст. Павлин Свенціцький, а активно використовували його Іван Франко та Михайло Грушевський у його фундаментальній праці «Історія *України-Руси*» [6]. Зафіксовано в діаріуші й онім *Київська Русь* з інтертекстуальним коментарем, який належить «другові України, великому англійському історикові, автору 12-томної історії людства Арнольдові Тойнбі та видатному українському історичу Михайлові Грушевському». Тойнбі «вважає *Україну* прямою спадкоємицею Київської Русі», а «Грушев[ський] був певен, що царистська історіографія принижує насамперед російський народ, бо позбавляє його власної історії, її витоків (прив'язуючи його штучно до Київ[ського] престолу)» [02.11.1975]. Із щоденників дізнаємося, що Олесь Гончар вважає топоніми *Русь* і *Україна* тотожними, взаємозамінними. Сказане виразно ілюструє занотоване 27 вересня 1973 року свідчення про черговий етап формування нашої держави «якогось поляка»: «Що б то було, якби ми були мали політичний досвід та створили дійсний трисоюз – Корона, *Русь (Україна)* й Литва...». Письменник засуджує тих своїх колег, партійних та інших діячів, які топонім «*Україна*» зумисне ніде не вживали, тільки – «*Юг Росії*», яких обурювало те, «чому Одеса – це Україна, коли її, як і Херсон, заснували царські генерали?» [16.03.1982].

Щоденникову версію історії України доповнює й такий мікротопонім, як *середньовічна Україна*. Його зміст розкрито через авторське зображення епізодів історії «дикої Московії» – «гнізда найкривавіших злочинів»: «Скільки звірячого, азіатського було скоєно в тому Кремлі!.. Чого вартий лише клубок злочинів у царській династії... Сини вбивали батьків, підіслали волюцюги перерізали горло цареняткам у далеких монастирях; каторжани, розбійники – скільки вони разів п'яними натовпами вдиралися в Кремль і чинили там свої розправи... І хіба те все могло зникнути? Коли там самі стіни просякнуті кров'ю й злом... Хіба те вивітрилося сьогодні? На *Україні* – й *середньовічний* – такого ніколи не було» [08.11.1991].

До активно використовуваних мікротопонімів уналежнено лексичні словосполучення *Східна Україна* (7 назв) та *Західна Україна* (7 назв), напр.: Пообідавши народом *Східної України*, Сталін повечеряв галичанами [15.07.1989]; А потім у комуналках Караганди наглядяч-«філософ» пояснює в'язням із *Західної України*: «Нам нужен не ваш труд, нам нужны ваши муки» [23.08.1992]. Крім вирізнених, побутують найменування *Україна Східна* (1 назва) та *Схід України* (1 назва), напр.: Добре загалом виступав [львівський поет], але ні-ні та й промовиться, що ось, мовляв, ми, галичини, це не те, що ви *Україна Східна*... [13.08.1989]; А зрусифікований, zdeформований *Схід України* – це сьогодні лише поле для великих духовних робіт... [12.04.1994]. Олесь Гончар удокладнено характеризує культурно-історичну специфіку Східної України, протиставляючи її особливостям Західної України. У Східній Україні, наголошує він, «виросли цілі покоління людей глибоко деформованих, оболванених (можливо, й безнадійно)» [12.11.1990], цей край «нешадно зрусифіковано»

[12.09.1992], він – «резервуар (і могутній!) для поповнення національних сил» [12.04.1994], «задушений, затероризований» [12.03.1992], «здеформований» [12.04.1994], «духовно зруйнований» [01.05.1991], тут «скільки ... погублено талантів, отих, що про них мовилось: страчене життя» [04–07.09.1992]. Письменник не просто констатує факт, а аргументовано вмотивовує причини його існування, засуджує «галичанську зверхність»: «А чи варто такими речами хизуватись, виказувати зазнайство й зверхність щодо людей інших регіонів?.. Ви не знали, що таке 33-й і 37-й, що таке роками жити в кошмарах тоталітарного терору» [13.08.1989].

Із мікротопонімом *Східна Україна* почасти корелюють інші мікротопоніми. Ідеться, зокрема, про онім *Слобідська Україна* (2 вживань), напр.: Вважає у викладі Багалія історія заселення *Слобідської України* [07.11.1988]. Його використано в тому тлумаченні, яке подає енциклопедія «Вікіпедія»: «...історико-географічний край у східній частині України та прикордонних областях РФ, територія якого перекивається приблизно з територією п'яти Слобідських козацьких полків 17–18 століть, автономних формацій у межах Московського царства, а згодом Російської імперії» [5].

Розглядувану мікротопонімну парадигму доповнюють такі власні назви, як *Лівобережна Україна* (2 вживань), *Наддніпрянська Україна* (1 вживання), *Велика Наддніпрянська Україна* (1 вживання), напр.: Гора Пивиха біля Градицька найвища на *Лівобережній Україні*, як запевняє композитор Білаш... [19.06.1968]; А от про голод в *Україні Наддніпрянській* Європа, мабуть, і уявлення не мала... [25.02.1978]. Як уже було відзначено, письменник, оперуючи цими онімами, удається до влучної порівняльної характеристики краю, про який мовиться, із *Західною Україною*: «*Велика Наддніпрянська Україна* була спустошена, понижена, знедуховлена, треба щоб тисячі й тисячі місіонерів рушили із Заходу на Схід, тисячі й тисячі Кирилів і Мефодіїв мають звершити подвиг духу, подвиг відродження, щоб вся *Україна* стала *Україною*» [18.06.1990].

Поряд з офіційними мікротопонімами в щоденниковому дискурсі функціують неофіційні. Основою конституювання їх слугують різні критерії, зокрема такий, як особливості географічного розташування. Олесь Гончар згадує «чепурненькі містечка *середньої України* з їхніми цукроварнями, розлогими ставами, затишністю» [26.09.1970], *Південь України* [27.11.1988], *край України* – «Луганщину, Мілове... (по той бік вже Рост[овська] обл.)» [20.11.1970], *степову Україну* [03.05.1995], *Україну степових наших хуторів* [20.02.1990], *материкову Україну* [19.09.1994]. Не пройшли поза увагою письменника й ті мікротопоніми, які не містять у своєму складі власної назви *України*. Мовиться передусім про *Галицьку республіку* та *Донецько-Криворізьку Республіку*. Відомо, що *Галицька Республіка* – «проект незалежної держави на теренах Східної Галичини, який підтримували чільники Української національної Ради» [1], а *Донецько-Криворізька республіка* – «назва маріонеткового територіального утворення, організованого більшовиками за вказівкою Леніна в січні 1918 для надійного забезпеченні центру Росії паливом

і харчовими продуктами» [3, с. 220]. Як не прикро, але розмови про регіональний поділ України час від часу активізувалися, а особливо в період національно-визвольного піднесення. Письменник гостро засуджував ці вкрай небезпечні для нашої держави наміри. «Боже, де взяти єдності», – напише він у щоденникові 5 травня 1990 року. З-поміж можливих корелятивів мікротопонімів без компонента Україна – *Галичина* (сучасні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) та *Гетьманщина* («назва укр. нац. держави, відновленої внаслідок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–57, що існувала 1648–1782» [3, с. 161]), напр.: Що й казати, Львів, Франко, *Галичина* – їхні заслуги перед *Україною* величезні [13.08.1989]; ... які звірства чинив по всій *Гетьманщині* верховний самодур Петро, ліквідовуючи козацькі вольності, впроваджуючи на Україні колоніальні порядки... [12.01.1989]. Останній мікротопонім ужито і в інтертекстуальній структурі – фрагменті листа Миколи Гоголя до Михайла Максимовича: «... Бросьте в самом деле Кацапию да поезжайте в *Гетьманщину*» [01.04.1994].

Окрему групу становлять неофіційні мікротопоніми, які ідентифіковано за темпоральним критерієм. Мовиться про відповідники Великого князівства Литовського – *Україна за Литви* [13.08.1989], *Гетьманщини – Україна часів козаччини* [06.03.1991], *козацька Україна* [30.11.1992]. Цей розряд доповнюють назви на зразок *кріпацька Україна* [05.09.1990], *Україна 47-го року* [03.12.1979], *післявоєнна Україна* [29.04.1972].

Базою творення неофіційних мікротопонімів можуть бути також антропоніми – *Україна Шевченкова* [05.09.1990], *Тарасова Україна* [13.05.1995]. Ці власні назви набувають у структурі дискурсу індивідуального звучання, вони персоніфікують виклад, обарвлюють його яскравими конотативними характеристиками.

Глибоким змістом наповнений неофіційний мікротопонім *нова Еллада* (З вживань), який репрезентовано в тексті на компаративному тлі: *Україну* порівняно з *Грецією – Елладою*. Автором розглядуваної власної назви є «учитель нашого Максимовича», «друг Гете», «геніальний німець Гердер», який у 1769 році «привіщав *Україні* велике майбутнє, казав, що вона стане колись *новою Елладою*» [07.06.1994]. В оцінці Олеса Гончара *Україна* – це і «*Бенгалія північних широт*» [09.02.1987], і «*зелена Нормандія*» [09.06.1955]. Нашу державу порівняно також із *США*, але специфічно – «як *ресторан з домом*. Блиску багато, і зручно, і пишно, сервіс повний, але нема того затишку й тепла, що є ... вдома. Холодно, як в ресторані, пишному, величезному» [26.06.1955].

Яскравий етнокультурний колорит передають специфічні макротопоніми *Україна-перенка*, *Україна-Мадонна*, що являють собою прикладкові структури. Їхній основний зміст – уособлення одвічної любові нашого народу до своєї держави, розкриття сакральності як однієї з найважливіших українських світоглядних сутностей, напр.:

І чи не в цьому розгадка тріумфу на Референдумі 1-го грудня, коли відчуття Бога, відчуття *матері-України*, що роками було придушене, раптом піднялося з глибин душі навіть у тих, кого вважали пропащими ... [24.04.1994]; Ще оцю для тебе святу книгу встигнути б написати, книгу *України-Мадонни*... [29.04.1978].

Зміст макротопоніма *Україна* в щоденниках розкрито через різні ідентифікаційні механізми. Один із них – антропонімійна кореляція. «Народи, – покликається Олесь Гончар на Валентину Моравецьку, – пізнають у світах через ... письменників» [29.07.1992]. *Шевченко* у візії Гончара – це *Україна*, як Шекспір – це Англія, Данте – Італія, Луї Арагон – Франція [29.07.1992], Тагор – Індія [24.03.1989]. «*Шевченко* для України – уточнює Олесь Терентійович, – *вічний орієнтир*» [09.03.1995]. Доречно у зв'язку з цим навести слушне твердження щойно цитованої авторки про те, що «*Олесь Гончар* – це *Україна ХХ сторіччя*» [29.07.1992].

Топонім *Україна* набуває етнолінгвістичних маркерів у контекстах із сполучуваними з ним атрибутивними, які регулярно виконують функцію узгодженого означення, зрідка відокремленого члена речення, присудка. У ролі атрибутива зафіксовано прикметники, дієприкметники, займенникові адективи. Відчутно заявляє про себе антиномія «свій / чужий» із послідовно актуалізованими компонентами «який належить нам», «який належить мені», репрезентованими посесивними займенниками *наш*, *мій*, *свій*, напр.: Така сьогодні *наша Україна* [12.04.1995]; Почуття побратимства – воно таке рідкісне зараз у *нашій Україні* [30.04.1993]; Привіт вам, голубий Дунай, білі вишневі сади і ясне сонце *моєї України!* [01.05.1944]; В кожного з нас *своя Україна* [27.12.1993]. Прономінативні лексеми *наш* і *мій* є компонентами інтертекстуальних структур – Шевченкової поезії «І виріс я на чужині» (Стою в с. Українка за Плутами, день сонячний, сліпучий, а переді мною – море блакиті: Дніпро, острови... «Здається, кращого немає нічого в Бога, як Дніпро... Та *наша* славна *Україна*...»³ [02.06.1981]) і Малишкової поезії «Україно моя» (Але в цьому ось вся його [Малишкова] правда: «*Україна моя*, мені в світі нічого не треба» [18.02.1970]). Типовим для займенника *наш* є входження до дво- або багатоконпонентної атрибутивної конструкції, напр.: *Нещасна наша Україна* [27.10.1990]; ... розваги з шаманами ... транслиють [багаті] на *всю нашу змучену Україну* [31.12.1993].

Розряд прonomінативів з атрибутивною спеціалізацією розширюють лексеми *весь* («щось ціле, неподільне, узятє повністю») та *цілий* («не розділений, не розроблений»), напр.: ... *вся Україна* в міру можливого захищала себе як націю... [12.03.1992]; ... *не вся Україна* тоді тужила [17.12.1992]; Хтось діждеться, що замайорить [жовто-блакитний прапор] і над *цілою Україною* [27.07.1990]. Аналізовані модифікатори асоціативно корелюють із прикметником *соборний*, що інтенційно зорієнтований на сполучуваність із власною назвою *Україна*.

³ Ідеться про такі Шевченкові рядки: «Здається – кращого немає // Нічого в Бога, як Дніпро // Та наша славная країна...» [8, с. 436].

Прикметники, дієприкметники, які вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з досліджуваним онімом Україна, можна диференціювати на такі групи: ті, що 1) національно маркують, 2) хронологізують, 3) характеризують за різними соціальними сутностями, 4) орнаментують топонімний образ України.

До типових національних маркерів зараховано прикметники *соборний* («об'єднаний, неподільний»), *самостійний* («який не перебуває під чиею-небудь владою»), *незалежний* («який не залежить від кого-, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь»), *вільний* («ніким не гноблений, не поневолений»), *суверенний* («незалежний, самостійний у зовнішніх і внутрішніх справах»), *рівний* («який має однакові з ким-, чим-небудь права»). За цими репрезентантами ідеологічно маркованої лексики в щоденниках закріплено роль політичних епітетів, напр.: Устає до життя *вільна, соборна Україна*, і жити їй у віках [14.09.1993]; ... І тепер ці служаки імперії з генеральськими пиками сміють нам – в *незалежній Україні!* – диктувати, кому маємо виявити шану, а кому – ні! [15.08.1993]; Але *суверенна* ж таки *Україна* сьогодні може з презирством переступити через таку гидь [24.12.1991]; «Може, я вже й не доживу, а ви, В[олодимире] А[нтоновичу], ще побачите *Україну* в Європейському [домі] цілком *суверенну, рівну* серед рівних...» [09.05.1990]. Утворювані за участю цих ад'єктивів конструкції входять до щоденникових нотаток, датованих першою половиною 90-их років – початковий період активного українського державотворення.

Хронологізаційну функцію виконують прикметники *молодий, новий* («який недавно виник, утворився»), *тогочасний* («який був, існував раніше, у минулому»), *теперішній, нинішній, сьогочасний* («який є, існує»), *прийдешній* («який здійсниться, відбудеться в майбутньому»), напр.: Цілу плеяду розумних мужніх діячів висунула нині *молода Україна!* [31.05.1990]; У тяжких муках народжується *нова Україна* [19.11.1991]; Автор не стільки заклопотаний своєю особою, для нього важливо відтворити життя і трагедію *тогочасної України* [17.12.1991]; В давнину до одного з островів Егейського моря з *теперішньої України* причалювали цілі процесії з пшеничними вінками [10.05.1960]; Людина без громадянського почуття – людина без совісті. Принаймні в умовах *нинішньої України* [02.06.1994]; Те, чого не вдалося УНР, вдалося *Україні сьогочасній*: таки не дали себе задущити [24.08.1993]; ... тобі, *Україно прийдешня*, в дар від нас, змучених, справді те, чим наш дух трепетав [05.01.1994]. Особливе навантаження припадає на ад'єктиви *нова* та *молода*. Вони вказують на темпоральні рамки (кінець ХХ століття) постання Української держави в новій якості. Цією текстотвірною роллю аналізовані ад'єктиви наближаються до політичних епітетів *самостійний, соборний, незалежний*, що формують осердя винятково актуальної суспільно-політичної лексики періоду, про який ідеться.

З-поміж прикметників та дієприкметників, що характеризують за різними соціальними ознаками топонімний образ *України* і постають як метафоричні епітети, вирізняє лексеми з негативною й позитивною оцінкою. Об'єднувальними для пе-

йоративів є такі семи: «який зазнав багато страждань» (*багатостраждальний, стражденний, нещасний*), «який змучився, стомився, вибився із сил» (*змучений*), «який зазнав наруги» (*поглумлений*), «який дуже послаблений» (*знекровлений*), «який позбавлений права говорити» (*безмовний*), «який не має ніяких прав» (*безправний*), «який викликає ненависть у кого-небудь» (*ненависний*), «який позбавлений щастя, радості» (*нещасливий*), «який зазнав руйнування, спустошення» (*сплюндрований, спустошений, понищений, zdeформований*), «який викликає сміх, глузування» (*скорошницький*), «який не має захисту, оборони» (*беззахисний*), «який своїм змістом, своєю сутністю викликає почуття страху» (*страшний*), «який спричиняє велике горе» (*трагічний*), «який позбавлений духовності» (*знедуховлений*), «який підданий русифікації» (*зрусифікований*), «який поневолений кимось» (*зневолений, скolonізований*), напр.: Захистили його [роман «Собор»], відстоїмо і все інше: мову, культуру, Дніпро і саму нашу *багатостраждальну ... Україну!* [20.09.1988]; Адже у Вас ворогів стільки, скільки й у нашої *стражденної України* [08.09.1993]; На щастя тобі, *змучена Україно!* [07.04.1992]; Справді чудом було, що двох таких геніїв дала світові *безмовна, безправна, поглумлена* царатом *Україна...* [03.04.1984]; *Духовно Україна знекровлена* вкрай [07.06.1994]; За що ж вигублюють наш народ, кому така *ненависна* ця *Україна*? [16.09.1989]; Бог, мабуть, зглянувся над *нещасною Україною...* [12.08.1992]; Невже та «звізда Полин» явила нам знак застороги з майбутнього і місцем удару обрала саме Чорнобиль, *нещасну* нашу *Україну?* [28.09.1987]; [капела] ... будила піснями, до життя підіймала *сплюндровану ... Україну!* [13.12.1980]; Слово дають без черги, щоб створити «імідж» *України* отакої, *скорошницької* [18.12.1990]; А *Україна?* Теж вся ... *стирлована* [19.08.1979]; *Україна ...* сьогодні по суті *беззахисна* [31.05.1993]; *Україна* кріпацька, Шевченкова, *страшна*, не була такою безмежно *трагічною*, як нинішня... [05.09.1990]; ... *велика Наддніпрянська Україна* була *спустошена, понижена, знедуховлена...* [18.06.1990]; Хіба ж не загадка, що *Україна, зневолена, скolonізована*, змогла упродовж одного століття дати двох пророків: Гоголя й Шевченка! [30.03.1989]. Меліоративи інтегруються навколо таких сем: «який виражає протест» (*бунтівний, антирежимний, протестуючий*), «який помічає, відкриває що-небудь, раніше приховане» (*прозріваючий*), «який надає новий вигляд» (*оновлювальний*), «який пов'язаний із трудом, працею» (*трудоий*), «який визнає існування Бога» (*віруючий*), «якому випадає щастя, успіх, удача» (*щасливий*), «який значний за своєю дією, впливом» (*сильний*), «який виведений із стану заціпеніння» (*розколюханий*), «якого не можна перемогти» (*незборимий*), «який має перспективу» (*повний надій*), «який правильно оцінює навколишню дійсність» (*свідомий*), напр.: Голосом Довженка заговорила *бунтівлива, антирежимна Україна!* [29.10.1994]; ... це був голос *протестуючої, прозріваючої України!* [12.10.1994]; Навіває думки про це *Україна оновлена* [13.05.1995]; Писали робітники заводів, озивалася звідусіль *трудова Україна...* [12.03.1992]; Ось із Рима привезли до Львова прах Йосипа Сліпого (згідно з його заповітом) і вже кілька днів і Галичина, і вся *вірую-*

ча *Україна* прощається зі своїм легендарним синоном... [30.08.1992]; *Україна розколихана, як море!* [16.02.1990]; ... здається вона, *Україна*, сьогодні мені *сильнішою*, *незборимішою*, ніж будь-коли! [13.07.1991]; Так мріялось вивести на екран ту капелу, що ... підіймала ... *повну надій Україну!* [13.12.1980]; І як швидко забуто, що *свідома Україна* прокляла Щербицького саме за його безсоромну русифікацію [19.07.1994].

В окремих різновид орнаментальних засобів топообразу *Україна* в астіонімо-комонімо-адміністративній взаємодії *Гадяч – Полтавщина (Миргород, Хомутець, Бакумівка) – Тернопілля* виділено інтертекстуальні структури «*найукраїнніша Україна*» [12.06.1995; 28.10.1982], *України «україннішої й нема»* [28.10.1982], «*найукраїнніші місця по всій Україні*» авторство яких пов'язане з Лесею Українкою, напр.: І ось *Гадяч, Лесин Зелений Гай* (його ще називають «Галочка»), Лесина «*найукраїнніша Україна*»!.. [28.10.1982], З певного часу *Тернопілля* стало для мене такою ж (за висловом Лесі Українки) «*найукраїннішою Україною*», як і моя рідна *Полтавщина* [12.06.1995]; Про ці краї [Миргород, Хомутець, с. Бакумівка на Полтавщині] Лесья писала Ользі Коб[илиянській]: «...побачите вже таку *Україну*, що «*україннішої й нема*» [28.10.1982]; «*Найукраїнніші місця на всій Україні*» – так назвала Лесья [Українка] полтавські наші краї, мальовничі місця під *Гадячем* [04.01.1978].

Ядро орнаментальності становлять прикметники-означення, «що вживаються для характеристики предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор» [4, с. 3]. Особливим семантико-стилістичним навантаженням вирізняється прикметник-епітет *вишневий*. У діаріупі Олесь Гончара, як і в поезії Володимира Сосюри «Любіть Україну», він є символічним уособленням України, напр.: Поїхати б у травні [до Львова]! По весняних дорогах *вишневої розквітлої України*... [04.03.1991]. Високий оцінний зміст мають прикметники-епітети зі значенням «який відбувається весняної пори» (*весняний*), «який являє собою початкову пору певного періоду» (*ранній*), напр.: Під прискіпливим оком митця опиняється *весняна Україна* [31.05.1978], За вікном вагона – *Україна рання, весняна* [26.04.1980]. Ці епітети можуть функціонувати в одному сполучувальному ланцюгові з політичними епітетами, напр.: Навіве думки про це *Україна оновлена, незалежна, весняна*... [13.05.1995]. Об'єднуючись, вони характеризують процес оновлення України, еволюціонування її як вільної демократичної держави в кінці ХХ століття. Серед важливих орнаментальних засобів – художні означення *ніжний* («який сповнений любові») і *мальовничий* («який милує око»). Перший епітет уживається в контексті, побудованому на контрастивних засадах: «*ніжна Україна*» протиставляється іншій державі, назву якої табуовано: Тільки над нашою *ніжною Україною* ще й досі нависає грізна, пильна, волохата горила... [29.08.1989]. Другий епітет є семантико-стилістичним центром такого художнього довершеного мінітексту: Ідемо правим берегом на Дн[іпропетров]ськ. Яка *мальовнича* в цей час *Україна!* Дорога в тополях, у черешнях... Гречки біліють. І як додають краси містечку

чи селу дзеркала води – ставки, озера у вербах розкішних [05.07.1984].

Своєрідною кульмінацією аксіологічності в щоденниковому дискурсі є прикметникові епітети з ідентифікувальною семою «який заслугове схвалення». Вони утворюють такий ампліфікаційний ряд: *гарна Україна* [23.06.1989], *прекрасна Україна* [24.05.1973], *незрівнянна Україна* [03.05.1991], *Богом дана Україна* [20.09.1988].

Важливі риси топонімного образу України допомагають відтворити вторинні назви. Олесь Гончар вдається до різних засобів моделювання описових зворотів. За допомогою їх розкрито місце України в європейському просторі, її зв'язки з Росією, складність процесу історичного становлення, природну сутність нашої держави – її родючі землі, мирну хліборобську зорієнтованість, християнську тяглість, щедрість на таланти, занедбаний екологічний стан, живописність, співучість тощо, напр.: Знайомий київський ерудит, посилаючись на західні джерела, запевняє, що серед тамтешніх політологів поширюється думка: слід, мовляв, вважати *Україну центром Європи (і не лише географічним)* [08.05.1991]; Триста років *Україна була донором імперії*, живила її своєю кров'ю, віддавала їй свої таланти [11.05.1995]; Що жде її [Україну], *нашу багатотражданську матір* [11.07.1994]; Тільки з льоту бачиш, як змінилось лице *України*, якою іншою стала *хліборобська держава*... [27.07.1973]; Бачимо *Україну* в щедротах осінніх ... Одвіку од *Бога багата земля* [30.08.1966]; Хочеться думати, що *Україна ХХІ сторіччя буде країною віруючих* [10.05.1989]; ... *Україна – земля ... богооброна* [23.08.1992]; *Україна – заповідна земля талантів* [08.03.1991]; *Зоною екологічного лиха* стали *Україна*, і Урал, і Середня Азія, і ріки, і моря [16.03.1992]; *Україна не хоче і не буде надалі атомним полігоном!* [12.02.1990]; *Україна – країна краси* [19.10.1965]; Хтось музикальний сказав: «*Україна – це суцільна консерваторія*» [11.05.1995]. Крізь призму описових структур доведено й те, що *Україна* здатна надійно захистити саму себе, напр.: Тільки зараз усвідомлюєш, що *Україна – земля лицарів, масового подвигу*... [23.08.1992]. Один із можливих поділів українського суспільства на групи, які займають різне соціальне становище, розкриває складна за будовою метафорично-епітетна структура: *вічна вдова, а в неї є сини і є дуже багато антисинів, брудних запроданців* [18.01.1991]. На місце України в розрізі її історичної хронологізації, специфіку її еволюції вказують вторинні назви *законна правонаступниця потопленої в крові більшовиками УНР* [22.08.1992], *земля такої краси і такої трагічної долі!* [10.01.1987]. Трапляються з-поміж описових зворотів і ті, які характеризують Україну з негативного боку, приписують невластиве їй національне себелюбство, мілітаристське прагнення тощо, напр.: Десь у Сибіру Запорізькому театру партапаратчик: «*Україна – розсадник націоналізму*. Царі не доби́ли, то ми доб'єм» [09.07.1972]; Тримають [нас] в інформаційній (чи, точніш, дезінформаційній) блокаді, а ми не маєм змоги відповісти тим, хто створює навмисно викривлений образ нашого народу, подає світові вигідний шовіністам імідж *України як республіки, що прагне озброєнь* [10.02.1992].

Найемоційнішими авторськими описовими зворотами є сполуки *коханий край*, *найбільша любов моя*, напр.: Вранці за вікном *Україна*, *коханий край* [15.04.1985], *Адже Україна* упродовж усього життя – це по суті *найбільша любов моя...* [05.09.1990].

Висновки і пропозиції. За топонімом *Україна* та його конкретними реалізаторами, репрезентованими мікротопонімною парадигмою, у щоденниковому дискурсі Олеся Гончара вибудовано історію України від її найдавніших часів і до другої половини ХХ століття. Допомагає в цьому пись-

менникові сплановане й усвідомлене ним широке ітертекстуальне тло. Об'єктивним і водночас аргументованим чинником істинності інформації є сполучувальні можливості оніма *Україна*, тобто його здатність детермінувати політичні епітети, а також ті художні означення, що виконують важливі характеризувальні й орнаментальні функції. Сутнісну текстотвірну роль відіграють майстерно змодельовані за різними мовними зразками вторинні номінування. Перспективи дослідження вбачаємо в простеженні специфіки використання найзначущішого слова-символу *Україна* в інших текстах.

Список літератури:

1. Галицька республіка. *Вікіпедія*. 2018. 13 листоп. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Галицька_республіка (дата запису: 11.01.2020).
2. Гончар О. Щоденники : у 3 т. Київ : Веселка, 2008. Т. 1 (1943–1967). 455 с.; Т. 2 (1968–1983). 607 с.; Т. 3 (1984–1995). 646 с.
3. Довідник з історії України (А–Я) : посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. 2-е вид., доopr. і доповн. Київ : Генеза, 2001. 1136 с.
4. Єрмоленко С. Я., Єрмоленко В. І., Бирик С. П. Новий словник епітетів української мови. Київ : Грамота, 2012. 488 с.
5. Слобідська Україна. *Вікіпедія*. 2019. 16 груд. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Слобідська_Україна (дата запису: 24.02.2020).
6. Україна-Русь. *Вікіпедія*. 2019. 9 жовт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна-Русь> (дата запису: 24.02.2020).
7. Фонаєва О. И. Имя собственное в художественном тексте : учеб. пособ. Ленинград : ЛГУ, 1991. 104 с.
8. Шевченко Т. Кобзар. 4-те вид., перероб. та доп. Київ : ВПЦ «Київ ун-т», 2013. 607 с.
9. Шистовська А. А. Поняття інтертекстуальності та підходи до нього. *Записки з романо-германської філології : зб. наук. праць*. 2017. Вип. 2(39). С. 132–139.

References:

1. Halytska respublika [Halych Republic] (2018, November 13). Wikipedia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Галицька_республіка
2. Honchar, O. (2008). Shchodennyky : u 3 t. T. 1 (1943–1967). 455 s.; T. 2 (1968–1983). 607 s.; T. 3 (1984–1995) [Diaries: in 3 Vol. Vol. 1 (1943–1967); Vol. 2 (1968–1983); Vol. 3 (1984–1995)]. Kyiv: Veselka.
3. Dovidnyk z istorii Ukrainy (A–Ya) [Reference Book on History of Ukraine (A–Z)] (2001): posibn. dlia sered. zahalnoosv. navch. zakl. 2-e vyd., doopr. i dopovn. Kyiv: Geneza.
4. Yermolenko, S.Ya., Yermolenko V.I. & Bybyk S.P. (2012). Novyi slovnyk epitetiv ukrainskoi movy [New Dictionary of the Ukrainian Epithets]. Kyiv: Hramota.
5. Slobidska Ukraina [Sloboda Ukraine] (2019, December 16). Wikipedia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Слобідська_Україна
6. Ukraina-Rus [Ukraine-Rus] (2019, October 9). Wikipedia. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Україна-Русь>
7. Phoniakova, O.I. (1991). Ymia sobstvennoe v khudozhestvennom tekste: ucheb. posob. [The Proper Noun in the Literary Text]. Leningrad: LGU.
8. Shevchenko, T. (2013). Kobzar 4-te vyd., pererob. ta dop. [The Bard: 4th Ed.]. Kyiv: VPTs «Kyiv un-t».
9. Shystovska, A.A. (2017). Poniattia intertekstualnosti ta pidkhody do noho. Zapysky z romano-hermanskoj filologii: zb. nauk. prats [The Concept of Intertextuality and Approaches to It. Scientific Notes on Roman and German Philology]. Vol. 2(39), pp. 132–139.